

معرفی کتاب

اندیشه‌های فلسفی در شعر حافظ خوانشی مشائی و اشراقی از شعر حافظ

اثر دکتر خدیجه حاجیان

سمیرا امینی

دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تربیت مدرس

پرسش مهم زیر برآمده است:

پرسش اول، چیستی رابطه‌ی میان فلسفه و ادبیات؛ زمان وضع اصطلاح «فلسفه‌ی ادبیات» و اینکه پیشینه‌ی طولانی آن به آثار افلاطون و ارسطو می‌رسد. ارسطو در کتاب پوئیک (فن شعر) در بحث از تراژدی، مباحث

فلسفه‌ی ادبیات را مطرح کرده است (اسکیلاس، به نقل از حاجیان، ۱۳۹۷: ۱۴).

پرسش دوم نسبت فلسفه با شعر که پاسخ آن به طور مشخص برای خوانندگان تبیین می‌شود: «بحث جدی در باب رابطه‌ی میان شعر و فلسفه از جدال مشهوری آغاز می‌شود که افلاطون آن را برپا کرده است» (حاجیان، ۱۳۹۷: ۲۲).

سومین پرسش، نسبت خوانش (قرائت شعر حافظ) با نظریه‌ی هرمنوتیکی است و اینکه چگونه می‌توان عناصر فلسفی شعر حافظ را بر اساس نظریه‌ی هرمنوتیک فلسفی گادامر، که در حقیقت مبنای نظری این پژوهش است، تبیین کرد و چهارمین، پرسش از میزان ظرفیت‌های شعر حافظ برای تأویل و جست‌وجویی در یافتن پاسخ آن است. نویسنده تأکید می‌کند «ابهام»، «ابهام» و بیان «متناقض‌نمایی یا پارادوکس» موجود در شعر حافظ از برجسته‌ترین دلایلی است که ظرفیت‌های تأویل‌پذیری را گسترده و امکان خوانش‌های متعدد و متنوع را ممکن می‌کند.

در بخشی از کتاب زیرعنوان «وجودشناسی» چنین آمده است:

«فیض روح‌القدس از باز مدد فرماید / دیگران هم بکنند آنچه مسیحا می‌کرد (حافظ / غ ۱۴۳)
آیا نمی‌توان روح‌القدس را همان واهب‌الصور دانست که بی‌مدد وی امری محقق نمی‌شود؟ زیرا با صورت است که امور تحقق و عینیت می‌یابند. نزد ابن سینا «عقل دهم نه تنها ابزار آفرینش، بلکه وسیله اشراق و... وسیله رسیدن وحی به پیامبران و به شکل محدودتری به اولیا و عارفان است» (نصر، ۱۳۸۸: ۳۱).

بر پایه‌ی حکمت اشراق، هستی حقیقی است و خدا در جایگاه بنیاد هستی، ذات روشنایی یا «نورالانوار» است و همه‌ی مراتب هستی پرتوهای آن هستند... یک تعریف سهروردی از «وجود» براساس اصالت نور است. ظلمت یعنی «نبود / عدم نور» و واقعیت‌های متفاوت چیزی جز نور نیستند که از نظر شدت و ضعف با یکدیگر تفاوت دارند. همه چیز به وسیله‌ی نور آشکار می‌شود و با آن باید تعریف شود.

هر دو عالم یک فروغ روی اوست / گفتمت پیدا و پنهان نیز هم (حافظ / ۳۶۳)» (حاجیان، ۱۳۹۷: ۸۱-۸۲).

از جمله پژوهش‌هایی که به تازگی در پیوند با حافظ، منتشر شده، کتاب اندیشه‌های فلسفی در شعر حافظ یا خوانشی مشائی و اشراقی از شعر حافظ، اثر دکتر خدیجه حاجیان (استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس) است. این کتاب ۱۱۴ صفحه‌ای که نخستین بار در سال ۱۳۹۷، توسط انتشارات دولت علم، چاپ شده، صرف نظر از نیت مؤلف «تلاش برای خوانشی فلسفی از شعر حافظ» است؛ یعنی خواننده بیش‌تر با متنی روبه‌روست که در آن با دیدگاهی فلسفی، به معنای اعم آن و «در حدود دلالت‌های متن»، به شعر حافظ پرداخته شده است.

کتاب شامل مبانی نظری، یک مقدمه‌ی پنج صفحه‌ای و دو بخش است. عناوین بخش نخست عبارت‌اند از: ادبیات و فلسفه؛ فلسفه‌ی ادبیات و نظریه‌ی ادبی؛ فلسفه‌ی ادبیات و فلسفه و ادبیات؛ مهم‌ترین مسائل درباره‌ی فلسفه‌ی ادبیات؛ شعر و فلسفه؛ آمیختگی عرفان و فلسفه؛ مبنای نظری امکان خوانش فلسفی شعر حافظ و ظرفیت‌های تأویل‌پذیری شعر حافظ.

بخش دوم با عنوان «خوانشی مشائی و اشراقی از شعر حافظ» دارای عناوین زیر است:

الف. حافظ و فلسفه؛
ب. فلسفه‌ی اسلامی و حکمت و جایگاه آن در عصر حافظ؛ اشتراکات فلسفی در ابن سینا، سهروردی و حافظ؛ برخی از مهم‌ترین عناصر مشترک در اندیشه‌ی ابن سینا، سهروردی و حافظ؛

و در قسمت چهارم از بخش دوم، زیر عناوینی چون: وجودشناسی، جبر و اختیار، سعادت و راه رسیدن به آن، پیر فرزانه، نور، لذت، عشق، ریاضت و حاصل آن، معرفت و هدایت، آشنا و ناآشنا، زهد و عبادت و عرفان، و اعمال خارق عادت، نگاهی تطبیقی به آراء ابن سینا، سهروردی و شعر حافظ و بیان اشتراکات و گاه تفاوت‌ها پرداخته شده است. معرفی ۹۳ منبع فارسی (۶۵ کتاب و ۲۸ مقاله) و ۲ منبع انگلیسی پایان بخش کتاب است.

در این اثر، نویسنده در حقیقت در بیان و پاسخ به چهار